

ISSN 1999-4214 (print)

ISSN 2957-5095 (online)

ЕУРАЗИЯ ГУМАНИТАРЛЫҚ ИНСТИТУТЫНЫҢ

ХАБАРШЫСЫ

ВЕСТНИК

ЕВРАЗИЙСКОГО
ГУМАНИТАРНОГО
ИНСТИТУТА

BULLETIN

OF THE EURASIAN
HUMANITIES
INSTITUTE

№3/2025

Жылына 4 рет шығады
2001 ж. шыға бастаған

Выходит 4 раза в год
Начал издаваться с 2001 г.

Published 4 times a year
Began to be published in 2001

Астана, 2025

Бас редактор **Дауренбекова Л.Н.**
А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының доценті,
филология ғылымдарының кандидаты
Жауапты редактор **Алимбаев А.Е.**
А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының доценті,
философия докторы (PhD)

Редакция алқасы

Аймұхамбет Ж.Ә.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан
Ақтаева К.	филология ғылымдарының докторы, профессор, А. Мицкевич атындағы Польша университеті, Познань, Польша.
Әбсадық А.А.	филология ғылымдарының докторы, профессор, А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті, Қостанай, Қазақстан
Аасланд Е.	философия докторы (PhD), профессор
Бредихин С.Н.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Солтүстік Кавказ федералды университеті, Ставрополь, РФ
Гайнуллина Ф.А.	филология ғылымдарының кандидаты, доцент Ә. Бөкейхан атындағы университеті, Семей, Қазақстан
Ермекова Т.Н.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан
Есиркепова К.Қ.	филология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті, Қостанай, Қазақстан
Жүсіпов Н.Қ.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Торайғыров университеті, Павлодар, Қазақстан
Каранфил Г.	философия докторы (PhD), профессор, Комрат мемлекеттік университеті, Кишинев, Молдова
Курбанова М.М.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Алишер Навои атындағы Ташкент мемлекеттік өзбек тілі мен әдебиеті университеті, Ташкент, Өзбекстан
Қамзабекұлы Д.	ҚР ҰҒА академигі, филология ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан
Құрысжан Л.Ә.	филология ғылымдарының кандидаты, профессор, Ханкук шетелтану университеті, Сеул, Оңтүстік Корея
Онер М.	философия докторы (PhD), профессор, Эгей университеті, Измир, Туркия
Олдфилд А.	Философия докторы (PhD), профессор, Каролина Университеті Каролина, АҚШ
Пименова М.В.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Шет ел тілдері институты, Санкт-Петербург, РФ
Сайфулина Ф.С.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Қазан федералды университеті, Қазан, Татарстан, РФ
Сенмез О.Ф.	философия докторы (PhD), профессор, Токат Газиосманпаша университеті, Токат, Түркия

Редакцияның мекенжайы: 010009, Астана қ., Жұмабаев даңғ., 4
Телефон/факс: (7172) 561 933; e-mail: eagi.vestnik@gmail.com, сайт: ojs.egi.kz

Еуразия гуманитарлық институтының Хабаршысы.
Меншіктенуші: «А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институты»
Қазақстан Республикасы Ақпарат және қоғамдық даму министрлігі Ақпарат комитетінде қайта есепке қойылды. Тіркеу № KZ92VPY00046970 17.03.2022
Басуға 26.09.2025 ж. қол қойылды. Пішімі 60*84 1\8. Қағаз офсеттік Көлемі. БТ.
Таралымы 200 дана. Бағасы келісім бойынша. Тапсырыс № 89
«Ақтаев У.Е.» баспасында басылып шықты

© А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институты

Главный редактор **Дауренбекова Л.Н.**
Кандидат филологических наук, доцент Евразийского гуманитарного института имени
А.К. Кусаинова
Ответственный редактор **Алимбаев А.Е.**
Доктор философии (PhD), доцент Евразийского гуманитарного института имени
А.К. Кусаинова

Редакционная коллегия

Аймухамбет Ж.А.	доктор филологических наук, профессор, ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
Актаева К.	доктор филологических наук, профессор, университет имени Адама Мицкевича, Познань, Польша.
Абсадық А.А.	доктор филологических наук, профессор, Костанайский региональный университет имени А.Байтурсынова, Костанай, Казахстан
Аасланд Е.	доктор философии (PhD), профессор
Бредихин С.Н.	доктор филологических наук, профессор, Северо-Кавказский федеральный университет, Ставрополь, РФ
Гайнуллина Ф.А.	кандидат филологических наук, доцент университет имени А. Бокейхана, Семей, Казахстан
Ермекова Т.Н.	доктор филологических наук, профессор, Казахский национальный женский педагогический университет, Алматы, Казахстан
Есиркепова К.К.	кандидат филологических наук, профессор, Костанайский региональный университет имени А. Байтурсынова, Костанай, Казахстан
Жусипов Н.К.	доктор филологических наук, профессор, Торайгыров университет, Павлодар, Казахстан
Каранфил Г.	доктор философии (PhD), профессор, Комратский государственный университет, Кишинев, Молдова
Курбанова М.М.	доктор филологических наук, профессор, Ташкентский государственный университет узбекского языка и литературы им. Алишера Навои, Ташкент, Узбекистан
Камзабекулы Д.	академик НАН РК, доктор филологических наук, профессор, ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
Курысжан Л.А.	кандидат филологических наук, профессор, Университет иностранных языков Ханкук, Сеул, Южная Корея
Онер М.	доктор философии (PhD), профессор, Эгейский университет, Измир, Турция
Олдфилд А.	доктор философии (PhD), профессор, Университет Каролины Каролина, США
Пименова М.В.	доктор филологических наук, профессор, Институт иностранных языков, Санкт-Петербург, РФ
Сайфулина Ф.С.	доктор филологических наук, профессор, Казанский федеральный университет, Казань, Татарстан, РФ
Сенмез О.Ф.	доктор философии (PhD), профессор, Университет Токат Газиосманпаша, Токат, Турция

Адрес редакции: 010009, г. Астана., пр. Жумабаева, 4
Телефон/факс: (7172) 561 933; e-mail: eagi.vestnik@gmail.com, сайт: ojs.egi.kz

Вестник Евразийского гуманитарного института.
Собственник: «Евразийский гуманитарный институт имени А.К. Кусаинова».
Министерством информации и общественного развития Республики Казахстан Комитет информации постановлено на переучет № KZ92VPY00046970 17.03.2022
Подписано в печать 26.09.2025 ж. Формат 60*84 1\8. Бум. Типогр.
Тираж 200. Цена согласовано. Заказ № 89
Напечатано в издательстве «У.Е. Актаева»

©Евразийский гуманитарный институт имени А.К. Кусаинова

Chief Editor **Daurenbekova L.N.**
Candidate of Philological Science, Associate Professor of the A.K. Kussayinov Eurasian Humanities
Institute
Editor-in-Chief **Alimbayev A.E.**
Doctor of Philosophy (PhD), Associate Professor of the A.K. Kussayinov Eurasian Humanities
Institute

Editorial Board

Aimuhambet Zh.A.	Doctor of Philological Sciences, Professor, L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan
Aktayeva K.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Poznan Adam Mitskevich University, Poznan, Poland
Absadyk A.A.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Kostanay Regional University named after A.Baitursynov, Kostanay, Kazakhstan
Aasland E.	
Bredikhin S.N.	Doctor of Philological Sciences, Professor, North-Caucasus Federal University, Stavropol, RF
Гайнуллина Ф.А.	Candidate of Philological Sciences, Associate Professor Alikhan Bokeikhan University, Semey, Kazakhstan
Yermekova T.N.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Kaz. National Women's Pedagogical University. Almaty, Kazakhstan
Yesirkepova K.K.	Candidate of Philological Sciences, Professor, Kostanay Regional University named after A.Baitursynov, Kostanay, Kazakhstan
Zhusipov N.K.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Toraighyrov University, Pavlodar, Kazakhstan
Karanfil G.	Doctor of Philological (PhD), Professor, Komrat Devlet Univerditesi, Kishinev, Moldova
Kurbanova M.M.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Tashkent State University of the Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoyi, Tashkent, Uzbekistan
Kamzabekuly D.	Academician of NAS RK, Doctor of Philological Sciences, Professor, L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan
Kuryszhn L.A.	Candidate of Philological Sciences, Professor, Hankuk University of Foreign Studies Seoul Korea
Oner M.	Doctor of Philological (PhD), Professor, Aegean University, Izmir, Turkey
Oldfield A.	Doctor of Philological (PhD), Professor, Coastal Carolina University Carolina, USA
Pimenova M.V.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Foreign Languages Institute, St-Petersburg, RF
Seifullina F.S.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Kazan Federal University, Kazan, Tatarstan, RF
Senmez O.F.	(PhD), Professor, Tokat Gaziosmanpasa University, Tokat, Turkey

Editorial address: 010009, Astana., 4, Prospect Zhumabayev
Tel/Fax: (7172) 561 933: e-mail: eagi.vestnik@gmail.com, сайт: ojs.egi.kz

Bulletin of the Eurasian Humanities Institute.

Owner: «A.K. Kussayinov Eurasian Humanities Institute».

The Ministry of Information and Public Development of the Republic of Kazakhstan Information Committee decided to re-register No. KZ92VPY00046970 17.03.2022

Signed for printing 26.09.2025 Format 60 * 84 1 \ 8. Paper. Printing house

Circulation 200. Price agreed. Order No. 89

Printed in the publishing house of «U.E. Aktaev»

МАЗМҰНЫ / СОДЕРЖАНИЕ / CONTENTS

ТІЛ БІЛІМІ / ЯЗЫКОЗНАНИЕ / LINGUISTICS

АМИРОВА А.Б., БЕЙСЕНБАЙ А.Б., ШЫРЫН Х.	Қазақ, ағылшын тілдеріндегі «халық» ұғымының мақал-мәтелдердегі көрінісі	7
КАСПИХАН Б.К., СӘРСЕНБАЙ Ж.А., ИГИЛИКОВА С.И.	Тоныкөк ескерткішінің графикалық және орфографиялық ерекшеліктері	19
КОПБАЕВА Ж.Т., АБДИРАСИЛОВА Г.Қ., БЕКЕНОВА Г.Ш.	Түркі ескерткіштері тіліндегі есімдіктер мен қазіргі түркі тілдеріндегі параллельдер: көне жұрнақтар негізінде	31
ҚҰРМАНБАЙҰЛЫ Ш., ӘЛІМБЕК Г.	Әлихан Бөкейхан еңбектеріндегі мақал-мәтел қолданысы	43
МЫРЗАБАЕВА Б.Д., АЛКЕБАЕВА Д.А., БАЕШОВА Б.Ш.	Қазіргі тіл біліміндегі «тіл» және «сөз» ұғымдарының арақатынасы, сөздің прагматикалық мәні	64
НУСУПОВА А.Ж., ТОҚТЫБАЕВА Ж., ҚҰРМАНБЕКОВА З.Р.	Қазақ тіліндегі гибрид сөздер: жасалуы және қолданысы	78
ӨМІРБЕКОВА Ж.Қ.	Этномәдени компоненттің тіл мен мәдениет сабақтастығындағы орны	88
РАМАЗАНОВ Т.Б., СОЛТАНБЕКОВА А.Ә., ШОРТАНБАЕВ Ш.А.	Мектеп оқулықтары терминдерінің тілдік ерекшелігі («Құқық негіздері» пәні мысалында)	99

ӘДЕБИЕТТАНУ / ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ / LITERATURE STUDIES

АЙМҰХАМБЕТ Ж.Ә.	Есенғали Раушановтың «1932 жыл. Қазақстан» өлеңінде аштық зұлматының бейнеленуі	117
AMANKULOVA L.A., ZHAIKGASBAYEVA K.B.	Manifestations of national mentality in contemporary kazakh poetry	126
BAILIYEVA U.B., DADEBAEV ZH., DAUTOVA B.D.	The degree of equivalence in translating the concept of “qairat” (willpower) in A. Kunanbayev’s works	134
БАЙТУРИНА У.К., ШОМАНОВА Г.К.	Американский текст Ф. Достоевского. Идея и сюжет как открытия реализма	147

КЕМЕҢГЕР Қ.Р., ЖҰМАҒҰЛ С.Б.	Мағжан Жұмабайұлының «Ертегі» поэмасы: тарихи және көркемдік шындық	155
ҚАБЫЛОВ Ә.Д., ҚАМАРОВА Н.С., ШОҚАЙ М.Т.	Әбіш Кекілбайұлы – публицист	164
МӘДІБАЕВА Қ.Қ., МАҒАЗБЕКОВ Н.Ж., РАХМАНОВА Н.М.	Абайдың ақындық кітапханасы: ортағасырлық түркі поэзиясы дәстүрі	177
ТОҚТАР Г.М.	Тәуелсіздік идеясы алаш қаламгерлерінің басым бағыты	187

**ТІЛ ЖӘНЕ ӘДЕБИЕТТІ ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІ /
МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ /
METHODOLOGY OF TEACHING LANGUAGE AND LITERATURE**

BAZARBЕКОВА D.M., ADILOVA ZH.K., SAMSENOVA G.S.	Application of precedent texts in russian language lessons	198
BEISENBAYEVA L.ZH.	Assessing students' oral proficiency in cooperative learning (cefr framework)	209
КҮЗЕМБЕКОВА Ж.Ж., ДЕМЕСИНОВА Ж.О.	Айтылым субтестілерінің құрылымы мен бағалау жүйесі	217

Г.М. ТОҚТАР

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан
(e-mail: toktar.gulbanu@mail.ru)

ТӘУЕЛСІЗДІК ИДЕЯСЫ АЛАШ ҚАЛАМҒЕРЛЕРІНІҢ БАСЫМ БАҒЫТЫ

Аңдатпа. Тәуелсіздік идеясы қазақ халқының тарихи санасында әрқашан маңызды орын алып келген, себебі ол ұлттың болмысымен, еркіндікке деген ұмтылысымен тығыз байланысты. Қазақ тарихы отаршылдыққа, сыртқы қысымдарға және ұлттық дербестігін сақтауға бағытталған ұзақ күрестің шежіресі. Бұл идея тарихи оқиғалар арқылы қалыптасып, халықтың рухани дүниетанымында маңызды құндылық ретінде сақталған.

Мақалада тәуелсіздік идеясының қазақ халқының тарихи санасындағы орны және оның ұлттық руханият пен саяси-мәдени өмірдегі рөлі қарастырылады. Алаш қайраткерлерінің шығармашылығы мен қоғамдық қызметі арқылы тәуелсіздік идеясының қалыптасу жолдары, оның ұлттық сана-сезімді жаңғыртудағы маңызы талданды. Зерттеу барысында Алаш зиялыларының саяси және мәдени мұрасы қазақ халқының азаттыққа ұмтылысын білдіретін рухани құндылықтар тұрғысынан зерделенді. Сонымен қатар, тәуелсіздік мұратының бүгінгі қазақ қоғамындағы орнын түсіндіру мақсатында Алаш идеяларының заманауи қолданыстары талқыланды. Зерттеу барысында әдеби және тарихи мұралар негізінде тәуелсіздікке ұмтылыстың мәдени, саяси және рухани негіздері анықталды.

Қазіргі кезеңде Алаш қаламгерлерінің тәуелсіздікке қосқан үлесін зерттеуді тереңдету бағытында әдеби, тарихи және мәдени зерттеулерді жүйелеу, олардың мұрасын жаңа көзқарастармен зерделеу қажеттілігі артып келеді. Бұл тек ұлттық рухани байлықты толыққанды игеруге ғана емес, сонымен бірге тәуелсіздік мұратының тарихи негіздерін түсінуге және оны болашаққа жеткізуге мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: Алаш қаламгерлері, Тәуелсіздік идеясы, құндылық, ұлттық сана, тіл, мәдениет, әдебиет, рухани жаңғыру.

Кіріспе. XIX ғасырда отарлық саясаттың күшеюі ұлттық тәуелсіздік ұғымын тереңдете түсті. Осы кезеңде ұлт-азаттық қозғалыстардың пайда болуы мен өршуі тәуелсіздік үшін күрестің ұйымдасқан сипат алғанын көрсетеді. Қазақ хандарының саяси тәуелсіздік үшін жүргізген күресінен бастап, Кенесары Қасымұлы бастаған ұлт-азаттық қозғалыстарға дейінгі оқиғалар халықтың еркіндікке деген мәңгілік талпынысының көрінісі болатын. Бұл тарихи үрдіс XX ғасырдың басында Алаш қозғалысы арқылы жаңа деңгейге көтеріліп, тәуелсіздік идеясы саяси және мәдени тұрғыдан жүйеленді.

Алаш зиялылары тәуелсіздікті ұлттық сананың негізі деп түсініп, оны сақтау мен дамыту жолында маңызды жұмыстар атқарды. Олар үшін тәуелсіздік тек саяси дербестік емес, сонымен бірге мәдениет, тіл, білім және рухани азаттық мәселелерін шешудің негізі болды. Алаш қайраткерлерінің ұстанымдары мен идеялары бүгінгі тәуелсіз Қазақстанның негізін қалады.

Алаш қаламгерлерінің тәуелсіздікке қосқан үлесі – қазақ әдебиеті мен мәдениетінің ғана емес, жалпыұлттық тарихтың маңызды бөлігі. Олардың еңбектері мен идеялары қазіргі Қазақстанның тәуелсіздік мұратының қалыптасуында айрықша рөл атқарды.

Алайда бұл үлестің зерттелу деңгейі әлі де толыққанды ашылмаған және жаңа ғылыми ізденістерді талап етеді.

Кеңес дәуірінде Алаш қаламгерлерінің шығармашылығы мен қызметі ұзақ уақыт бойы идеологиялық шектеулерге ұшырады. Бұл олардың еңбектерінің маңызы туралы объективті ғылыми зерттеулер жүргізуге мүмкіндік бермеді. Алаш мұрасын зерттеу тәуелсіздік алғаннан кейін ғана қарқын ала бастады. Тәуелсіздік жылдары жарық көрген зерттеулерде олардың қоғамдық-саяси қызметі мен әдеби шығармашылығындағы азаттық идеялары терең талдана бастады.

Дегенмен, Алаш қаламгерлерінің тәуелсіздікке қосқан үлесін зерттеуде бірқатар мәселелер бар:

Біріншіден, зерттеулерде олардың шығармашылық мұрасын біртұтас жүйе ретінде қарастыруға назар жеткіліксіз. Әдебиет, саясат, философия және мәдениет салаларындағы еңбектерін кешенді түрде талдау қажеттілігі туындап отыр.

Екіншіден, зерттеулерде кейбір қайраткерлердің есімі мен еңбектері көлеңкеде қалып, тек белгілі тұлғаларға ғана шоғырлану үрдісі байқалады. Бұл жалпы Алаш қозғалысының ауқымын және оның ұжымдық сипатын толық ашуға кедергі келтіруі мүмкін.

Үшіншіден, Алаш қаламгерлерінің еңбектерін қазіргі заман контекстінде қайта қарастыру мәселесі өзекті. Олардың тәуелсіздік идеяларының бүгінгі Қазақстан үшін маңызы мен қолданбалы аспектілері жеткіліксіз зерттелуде. Бұл әсіресе, жас ұрпақтың ұлттық сана-сезімін қалыптастырудағы Алаш мұрасының рөлін бағалауда маңызды.

Әдістеме және зерттеу әдістері. Зерттеу жұмысында тарихи-мәдени талдау, мәтіндік және құрылымдық талдау әдістері қолданылды. Алаш зиялыларының шығармалары мен олардың қоғамдық қызметі туралы деректерді саралау барысында архивтік құжаттар, тарихи еңбектер және қазіргі заманғы зерттеулер негізге алынды.

Әдебиет пен тарихтың өзара байланысын көрсету үшін кешенді әдіснама қолданылып, Алаш қаламгерлерінің шығармалары ұлттық идеяның мәдениет пен саясаттағы орнын айқындауға бағытталды. Сонымен бірге, әдебиеттану және мәдениеттану тұрғысынан мәтіндік талдау жүргізіліп, Алаш қаламгерлерінің тәуелсіздік идеясына қатысты образдар жүйесі, тілдік ерекшеліктері мен көркемдік тәсілдері қарастырылды. Бұл зерттеуде ұлт-азаттық қозғалыстар, оның ішінде Алаш қозғалысының тарихи және мәдени мәнін зерттеуге арналған заманауи еңбектерді пайдалану арқылы тарихи сабақтастықтың маңызына көңіл бөлінді.

Талқылау мен бақылау. XX ғасырдың басы – қазақ қоғамының аса қарқынды қоғамдық-саяси және рухани өзгерістерге толы кезеңі. Ұлттың тарихи санасы жаңғырып, әдебиет ұлттық мұрат пен азаттық идеясын көркем ой арқылы танытуға ұмтылды. Алаш зиялылары Әлихан Бөкейханұлы, Ахмет Байтұрсынұлы, Ғұмар Қараш, Міржақып Дулатов, Мағжан Жұмабаев, Жүсіпбек Аймауытов, Сұлтанмахмұт Торайғыров, Мұхаметжан Сералин сияқты қаламгерлердің шығармалары ұлттық сананы оятып, әдебиетті жаңа сатыға көтерді.

«Қазақ Кеңес Энциклопедиясында» «**Алаш**» сөзіне келесідей анықтама берілген: «Алаш, Алаш мыңы – қазақ тайпаларының ең алғаш қауымдасып, біртұтас одақ құрған кезіндегі атауы, яғни «қазақ» атауына дейінгі халықтың ортақ есімі» [1, 18]. Демек, «алаш» ұғымы тарихи семантика тұрғысынан алғанда, бір жағынан халықтың жинақталған атауын, екінші жағынан этнонимдік мәнді білдіреді.

Бұл жөнінде Алаш әдебиетін зерттеуші, профессор Ө. Абдиманұлы мынандай пікір білдіреді: «Партияның «Алаш» деп аталуына себеп – ұзақ уақыт жасырын жұмыс істеп келген бұл ұйымның ата-баба ұраны болған «Алаш» атауын өзіне таңдап, сол арқылы ашық саяси аренаға шығуында еді» [2, 26].

Демек Алаш қозғалысын тек тарихи-саяси оқиға ретінде бағалау жеткіліксіз. Бұл құбылыс – қазақ руханиятының тұтас жаңғыру дәуірі, яғни Ренессанссы іспеттес. Алаш идеясы адамның ішкі жан дүниесі мен адамгершілік ұстанымдарына, гуманизмге негізделген. Ұлттың еркіндігі мен бостандығына ұмтылу, жеке тұлғаның адами қасиетін жоғары қою – осы қозғалыстың өзегі болды.

Алаштықтардың атқарған істерінен олардың екі бағытта іс атқарғандығын көреміз. Біріншісі бағдарлама жасап, оны билік өкілдеріне жеткізу болса, екіншісі «Алаш» ұранын халыққа жеткізу. Жазылған өлеңдер мен прозалар, драмалық шығармалар, мақалалар да – екінші бағыттың нәтижесі. Алаш қаламгерлерінің негізгі мақсат-мүддесінде ел тәуелсіздігі болғандығы жоғарыда айтылды. Дегенмен, бұл идеяны жаңғыртуда қолданылған ұғым, бірліктерді біз төмендегіше топтастыруды жөн көрдік (Сызба 1):

1-сызба. Тәуелсіздік идеясы қамтитын ұғымдар

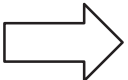
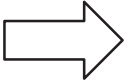
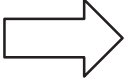

Яғни Алаш қаламгерлерінің тәуелсіздік идеясының құрамындағы мұндай ұғымдар қазақ халқының ұлттық санасын жаңғыртудың, мемлекеттік дербестікті қамтамасыз етудің және рухани-мәдени тұтастықты сақтаудың негізгі аспектілерін көрсетеді. Бұл ұғымдар олардың шығармашылығы мен қоғамдық-саяси қызметтерінде бір-бірімен тығыз байланыста өріліп, ұлттық идеяның кешенді құрылымын қалыптастырды.

Алаш қаламгерлері өз шығармаларында ұлттың тағдырын, қоғамдық міндеттерді, рухани жаңғыруды ерекше айшықты образдар арқылы сипаттады. Олар өздерін тек жеке тұлға ретінде емес, ұлт мүддесінің өкілі, халықтың рухани жетекшісі ретінде көрсетті. Бұл қасиеттер олардың ұлт жастарын тануындағы образдармен үндесіп, ұрпақтарға бағытталған жоғары идеалдарды бейнелейді. Яғни, жас ұрпаққа бағытталған өлеңдерде олардың болашаққа үміт артар күші ретінде көрінуі – олардың өздерін халық мүддесіне қызмет етуші ретінде тануымен тығыз байланысты.

Мысалы, Мағжан Жұмабаевтың жастарды «Мен жастарға сенемін» өлеңінде елдің болашағы деп сипаттауы – ортақ ұғымдық жүйеге негізделген. Олар жас ұрпақты өздерінің рухани ізбасары ретінде таниды, бұл ұлттың үзілмес тамыры мен рухани байланысын көрсетеді (Сызба 2):

2-сызба. М. Жұмабаев өлеңдерінің салыстыра талдануы

Жер жүзіне ер атағым жайылған, Жан емеспін оттан, судан тайынған.		Көздерінде от ойнар, Сөздерінде жалын бар, Жаннан қымбат оларға ар, Мен жастарға сенемін!
Қайраты мол қандыбалақ қыранмын, Күн болған жоқ жаудан жүрек шайылған.		Қырандай күшті қанатты. Мен жастарға сенемін! Жас қырандар – балапан, Жайып қанат ұмтылған. Көздегені көк аспан. Мен жастарға сенемін!
Еркін ырғып шыққам асқар Алтайға, Қырда тұрып садақ тартқам Қытайға. Талай тайғақ, тар кешуде таймаған Батыр жүрек, қайрат енді алдай ма?!		Қажу бар ма тұлпарға, Талу бар ма сұңқарға, Иман күшті оларда, Мен жастарға сенемін!...
Талмай, қайтпай қамал бұзған кемеңгер, Арыстанға қарсы ұмтылған мендей ер.		Арыстандай айбатты, Жолбарыстай қайратты – Мен жастарға сенемін! [3].

Мұндай параллелдер барлық Алаш қаламгерлерінде кездеседі. Алаш қаламгерлері мен жас ұрпақ арасындағы байланыс олардың шығармаларындағы образдар арқылы көрініс табады. Олар өздерін сипаттағанда «жалын», «от жүрек», «қасқыр мінез», «табиғат еркесі» секілді өршіл, қайсар бейнелерді қолданса, жастарды сипаттағанда да ұқсас бейнелерді қолданған. Бұл бір жағынан, олардың ұлттың рухани күші мен болашағын біртұтас жүйе ретінде қабылдағанын көрсетеді. Мысалы, Мағжан Жұмабаевтың жастарды «арыстандай айбатты», «құстай қанатты» деп суреттеуі олардың ұлтты көркейтер, қорғаушы күш ретіндегі көрінісін береді.

Бұл ортақ образдар тек әдеби тәсіл емес, ұлттың рухани символикасын жасау әрекеті ретінде қарастырылады. Олар жастарды елдіктің жаршысы, ал өздерін сол мақсаттың бастауында тұрған тұлға ретінде сипаттаған.

Алаш қайраткерлері өздерін бейнелегенде өздерінің қоғам алдындағы миссиясын баса көрсеткен. Олар өз образдарын ұлттық сана мен руханиятты дамытудағы құрал ретінде қарастырды. Бұл жастарға деген көзқарастарымен байланысып, олардың болашақтағы миссияларын анықтап береді. Яғни, жастардың білімді, күрескер, елшіл болуын талап еткен өлеңдері өздерінің осы жолда жүрген тұлғалар екенін түсіндіруден туындаған.

Сонымен қатар ұлттық бірлік пен тұтастық Алаш зиялыларының ұстанымында негізгі орын алды. Олар халықтың біртұтас ұлт ретінде дамуы үшін ортақ құндылықтарды сақтауды және нығайтуды көздеді.

Әлихан Бөкейханның «Түбі телім болған қазақтар басын қоспай, қазақ қазақ болмайды» деген сөзі [4, 131] Алаш қозғалысының түпкі мақсат-мұраты – бөлінген қазақты бір тудың астына біріктіру, Алаш идеясын ұлтты ұйыстырушы күш ретінде қарастырғанын аңғартады.

Алаш қайраткері Халел Досмұхамедұлы: «Біз барша қазақты біріктіруді басты мақсат еттік» [5, 80], – деп өздерінің негізгі ұстанымын анық білдірген. А. Байтұрсынұлының

Жігіттер, мұнан ғибрат алмай болмас,

Әуелі бірлік керек, болсаң жолдас.

Біріңнің айтқаныңа бірің көнбей,

Істеген ынтымақсыз ісің оңбас [6, 20], – деген жолдары осы концепцияны нақтылады.

Мемлекеттік егемендік пен жер мәселесі Алаш қаламгерлерінің идеяларында саяси және экономикалық тәуелсіздік ұғымдарымен ұштастырылып, отаршылдық езгінің

қазақ қоғамының әлеуметтік-экономикалық дамуына тигізген залалын жоюдың жолдары ретінде қарастырылды. Сонымен қатар, білім мен ғылымды дамыту арқылы ұлттық сана-сезімді ояту және ұлтты жаңғырту олардың ең басты мақсаты болды. Олардың пікірінше, білім беру мен ғылымның өркендеуі ұлттың тәуелсіздігінің кепілі еді.

Мұхтар Әуезов былай деп жазады: «1905 жылы Қарқаралыда Ахмет Байтұрсынұлы мен бір топ оқығандар жиналып, орталық өкіметке қазақ халқының атынан петиция (арыз-тілек) жолдаған. Бұл петицияда басты мәселелердің бірі – жер мәселесі көтерілді. Сонымен қатар, қазақ жұртына земство беруді және қазақ халқын мұсылмандық басқаруға қаратуды талап еткен. Сол кезеңдегі қазақ халқының ең өзекті мәселелері осылар болғандықтан, Ахмет Байтұрсынұлы бастаған бұл бастаманы дала қазақтарының көпшілігі қолдап, ұлттық сананың оянуына үлкен серпін берді» [2, 20].

Бұл – Алаштықтардың бірінші бағыты еді. Ұлттық сананы жаңғыртуда М.Дулатовтың «Жер кетті, дін нашарлап, хал харам боп» [7, 31] деуі де, С.Торайғыровтың «Ерімізді айдаған, Елімізді лайлаған. Жерімізді шимайлаған, Өшті залым қарасы» [8, 92] деген ұраны да осы тұрасында болатын.

Қазақ тілі мен мәдениетін сақтау және дамыту Алаш идеясының рухани өзегін құрады. Олар тілдің ұлт бірегейлігінің басты тірегі екенін түсініп, оны мемлекеттік деңгейде нығайтуды көздеді. Әлеуметтік әділеттілік және заң үстемдігі идеялары арқылы олар қоғамда теңдік пен әділеттілікті орнатуға ұмтылды, бұл болашақ тәуелсіз мемлекеттің құрылымдық негізі ретінде қарастырылды.

Бұл кезеңде әдебиетті қалыптастырушы күш – оқу-ағарту, газет-журналдардың (мысалы, «Айқап», «Қазақ») жарық көруі, кітап бастыру ісінің дамуы болды. Жазба әдебиеттің өрісі кеңейіп, әдебиетте жаңа жанрлар мен бағыттар пайда болды. Театр өнерінің алғашқы қойылымдары, драмалық туындылар мен әдеби сынның тууы – осы кезеңнің жемісі.

Ахмет Байтұрсынұлы қазақ тілін қорғау мен дамытудағы ең көрнекті тұлғалардың бірі болды. Ол қазақ тілінің грамматикасын зерттеп, жазу реформасын жасап, ұлттық әліпбиді (төте жазу) енгізу арқылы қазақ тілінің ресми және білім беру жүйесінде қолданылуын кеңейтті. Байтұрсынұлының «Тіл-құрал» еңбектері қазақ тілін жүйелі оқытудағы алғашқы қадамдардың бірі болды және бұл еңбектер ұлтты сауаттандыру мен тілдік мәдениетті қалыптастыруда маңызды рөл атқарды.

Міржақып Дулатұлы да өзінің шығармашылығында қазақ тілінің маңыздылығын ерекше атап өтті. Оның «Оян, қазақ!» атты еңбегі ұлттық сананы оятуға шақырып, ана тілді құрметтеу және сақтаудың негізгі ұрандарының біріне айналды. Қазақ тілін сақтау мәселесі Алаштың саяси бағдарламасында да көрініс тапты. Алаш автономиясын құру жоспары қазақ тілін мемлекеттік тіл ретінде қолдануды көздеді.

А.Байтұрсынұлының: «Өз тілімен сөйлеп, өз тілімен жазған халықтың ұлттық болмысы ешқашан жоғалмайды. Ұлттың сақталуы мен жойылуына ең ықпалды нәрсе – тіл» [6, 307], – деген сөзі ұлттық рух пен болмыстың негізі – тіл екендігін алғаш аңғартқан еді. Бұл пікір Алаш зиялыларының барлығының идеялық ұстанымымен үндес болды. Мысалы, Ғұмар Қараш: «Тілді сақтауға мүмкіндік болса, оны сақтау – міндет. Тілді қаншалықты сақтасак, ұлтымызды да соншалықты сақтаймыз» [9, 25], – деп, тіл мен ұлттың ажырамас байланысын ерекше атап көрсетсе, Мұстафа Шоқай: «Ұлттық рухтың өзегі – ұлттық тіл. Ресей кезінде тілімізді дамытуға мүмкіндік берілмеді. Ұлттық басылым шығару құқығымыз да болған жоқ» [10, 118], – деп, тілге жасалған шектеулердің ұлт рухына әсерін айқындаған. Халел Досмұхамедұлы: «Ана тілін жақсы біліп тұрып, өзге тілді меңгеру – мақтанарлық іс. Ал өз тілін білмей жатып, бөтен тілге еліктеу – қателік. Бұл – әсіресе, оқыған азаматтар мен жастардың есінде сақтауы тиіс маңызды мәселе» [11, 242], – десе, Мағжан Жұмабаев: «Ұлттың ұлт болуының бірінші шарты – тілі» [3, 54], – деп, тілдің ұлтты ұйыстырушы ретіндегі рөлін айрықша бағалаған.

Алаш зиялылары ана тілін ұлт болмысының басты тірегі деп қарастырды. Олардың пікірінше, тіл – ұлттық руханияттың өзегі және ұрпақ тәрбиесінің негізі. Бұл көзқарас

әсіресе, қазіргі кезеңде қазақ тілінің мемлекеттік тіл мәртебесіне толық қол жеткізбей отырған жағдайында ерекше маңызға ие. Алаш зиялыларының тіл туралы өсиеті бүгінгі қазақ қоғамына да бағыт-бағдар беруде.

Олардың бұл ойлары тек ғылыми мақалалар мен саяси күрестерде ғана емес, әдеби шығармаларында да көрініс тапты. А.Байтұрсынұлының «Туған тілім», М.Жұмабаевтың «Қазақ тілі», С.Торайғыровтың «Туған тіліме» өлеңдері қазақ әдебиетіндегі тіл тақырыбына арналған алғашқы көркем шығармалар болды. Бұл туындылар ана тілінің қасиеті мен маңызын көркемдік тұрғыдан жеткізіп, ұлттық санаға ықпал ету мақсатында жазылды.

Сонымен бірге, Ғұмар Қараштың «Ұлт һәм туған ел» және М.Тұрғынбаевтың «Қазақ тілін іске асыру» атты мақалалары тілдің ұлт болашағындағы орнын терең талдаған еңбектер болып табылады. Осылайша, Алаш зиялылары ана тілінің ұлтты сақтаудағы шешуші рөлін ерте түсініп, оны ұрпақ тәрбиесінде басты құрал ретінде қарастырды. Олар үшін ана тілін сақтау — ұлттық дербестікті, мәдени тұтастықты және рухани тәуелсіздікті қамтамасыз етудің басты шарты болды. Бүгінде Алаш қайраткерлерінің осы идеялары қазақ тілінің мәртебесін көтеру мен оны дамытудағы стратегиялық бағыттардың негізінде жатыр.

Сонымен бірге, рухани тәуелсіздік пен ұлттық мүддені қорғау ұғымдары халықтың тарихи санасын оятып, оның отаршылдық саясатына қарсы тұру қабілетін арттыруға бағытталды.

Бұл тұрасында академик Кеңес Нұрпейісов Алаш қозғалысының бастауына тоқтала келе, қазақ даласындағы әлеуметтік-экономикалық және саяси жағдайдың аграрлық, ұлттық және таптық мәселелердің ушығуымен сипатталғанын атап өтеді. Ғалымның айтуынша, бұл шиеленістерден туындаған аграрлық және ұлт-азаттық қозғалыс ең алдымен отаршылдыққа қарсы бағытталды. Сол кезеңдегі ұлттық мүдделерді түсініп, оларды шешуге ұмтылған жаңа қалыптасып келе жатқан қазақ интеллигенциясы осы істердің басында тұрды [12, 33].

Дін мен руханият мәселелеріне ерекше көңіл бөлген зиялылар ислам дінін ұлттық мәдениетпен үйлестіре отырып, оны халықтың рухани тірегіне айналдыруды көздеді. Жеке адамның еркіндігі мен құқықтарын қорғау арқылы демократиялық құндылықтарға негізделген әділетті қоғам құру олардың негізгі мақсаттарының бірі болды.

Олар халықтың діни сауатын арттыруды, ислам шарттарын дұрыс меңгеруді насихаттады және бұл арқылы ұлттың рухани жаңғыруына жол ашуды көздеді. Ахмет Байтұрсынұлының:

«Жазған сөз жаным ашып алашыма,
Алаштың адасқан аз баласына.
... Ұмытып Құдайды да, құранды да,

Бас ұрма ләнат-манат ағашына...» [6, 21], – деген жолдарында діннің мәні мен оның халықты адасудан құтқаратын рухани негіз ретіндегі рөлі айқын көрінеді. Ұлттық ұранға айналған «Алаш» идеясының тірегі ретінде Құдай мен Құранды ұмытпауға үндеп, ислам құндылықтарын ұлтты ұйыстырушы күш ретінде бағалады. Мұндай идея Міржақып Дулатовтың поэзиясынан да көрінді:

«Әуелі үйренетін бір ғылымың,
Өзіңнің мұсылманша дін ғылымың.
Шарттарын Исламның кәміл білсең,

Ақиреттік азық берер шын ғылымың» [7, 10], – деп, Міржақып ислам дінін тану мен оның шарттарын үйренуді басты орынға қойды. Ол исламды тек діни ілім ретінде ғана емес, адамның ақыреттегі өміріне рухани азық болар білім ретінде қарастырады. Бұл оның руханият пен білімді ұштастыра отырып, халықты рухани сауаттылыққа шақырғанын көрсетеді. Дулатұлының шығармашылығы исламның қазақ қоғамындағы орнын сақтап, оны жаңа заманда жаңғыртудың жолдарын іздеген күрескерлік сипатқа ие болды.

Сұлтанмахмұт Торайғыров та діннің ұлттық болмысты қорғаудағы маңызды рөлін ерекше атап өтеді. Төмендегі өлең жолдарында ақын ислам дінін ұлттың қадір-қасиетімен ұштастырып, оны мінсіз рухани құндылық ретінде сипаттайды.

«Ислам деп қазағымның айтсам дінін,
Дос тұрсын, дұшпан таппас оның мінін...» [8, 62]. Бұл оның исламды ұлттың рухани айнасы ретінде түсінгенін және оны заманның өзгерістеріне сай бейімдеп жеткізуді көздегенін көрсетеді.

«Жер кетті, дін нашарлап, хал харам боп,
Қазағым, енді жату жарамасты» [7, 6], – деген Міржақыптың жолдарынан Алаштықтардың ортақ идеясын көруге болады. Өйткені, олардың шығармашылығында дін мен руханият тәуелсіздік пен азаттық идеяларымен тығыз байланыста болды. Алаш қаламгерлерінің шығармаларындағы азаттықшыл сарындар ұлттың рухани дербестігін сақтау арқылы саяси тәуелсіздікке жетуді мақсат еткенін көрсетеді. Олар исламды халықты біріктіріп, рухани тұрғыдан жаңғыртатын құрал ретінде қарастырып, оның құндылықтарын ұлттың жаңаша болмысында сақтап қалуға ұмтылды.

Халық санасын жаңғырту, ұйқыдағы халықтың бейқамдықтан арылтуға насихат идеясының негізі қазақ халық ауыз әдебиетінде де кездескен. Кейіннен Абай шығармашылығында жалғасын тапқандығы анық. Мәселен,

«Тән көмілер, көмілмес еткен ісім,
Ойлайтындар мен емес бір күнгісін.
Жұрт ұқпаса, ұқпасын, жабықпаймын.
Ел бүгіншіл, менікі ертең үшін» [6, 70], – өлеңінде А. Байтұрсынұлы Абайдың:
«Өлсе өлер табиғат, адам өлмес,
Ол бірақ қайтып келіп, ойнап-күлмес.
«Мені» мен «менікінің» айрылғанын
«Өлді» деп ат қойыпты өңкей білмес» [13, 93], – жолдарындағы идеяны да, үлгісіне

де кері барады. Ахмет қана емес, XX ғасырдың басында барша Алаш азаматтары өз идеяларында Абайға жүгініп отырған. Мәселен, төмендегі кестеге мән берелік:

3-сызба. Алаш ақындары шығармашылығының Абаймен үндестігі

А.Байтұрсынұлы	М.Жұмабаев	С.Торайғыров
Қазағым, елім, Қайқайып белің, Сынуға тұр таянып. Талауда малың, Қамауда жаның, Аш, көзіңді, оянып! Қанған жоқ па, әлі ұйқың? Ұйқтайтын бар не сиқың?!	Жастық - алтын, Құрып қал салтын, Салты оның – үйрену, Өнер қуып, Бел бекем буып, Надандықтан жирену! Тұрма, қарғам, ұмтыл! Аты өшкірден құтыл!	Асыл сөзді іздесең, Абайды оқы ерінбе. Адамдықты көздесең, Жаттап, тоқы көңілге. Сөз мәнісін білмесең, Өлең оқып не керек? Не айтқанын сезбесең, Жарапазан не беред?

Қазақ қайраткері Өзбекәлі Жәнібеков бұл турасында былайша баға береді: «Абайдың ең басты ерекшелігі – ол көне заманның тарихын, Шығыс пен Батыс ренессансы мен жаңа дәуір мәдениетін терең меңгеріп, солардың биігінен қазақ санасына тың идеялар мен жаңа ой-пікірлер әкелуі».

Нәтижелер. Профессор Ө.Әбдиманұлы «Алаш және Абай» еңбегінде былай деп жазады: «Абай ақындығына алғаш баға бергендердің бірі Мәшһүр Жүсіп Көпеев болды, бұл пікір 1889 жылы «Дала уалаяты» газетінде жарияланды [14, 48]. Сонымен қатар, Қ.Мұхамедхановтың айтуынша, Абайды орыс қауымына алғаш таныстырған – Әлихан Бөкейханов. Ол Абайды қазақ жазба әдебиетінің көшбасшысы деп атаған [15, 115].

Бұл тұжырымдарды негізге алуымыздың себебі, Алаш идеясының қайнары Абайдан, Абайға дейінгі қазақ ауыз әдебиеті өкілдерінен пайда болғандығына байланысты. Алаш қаламгерлері сол жолды ұстанды, халықтың танымы мен зерделеуіне қарай қызмет етіп отырды. Ел егемендігіне жету мұраттарын да сол кездегі халықтың негізі хал-ахуалына қарай бағыттады.

Алаш ақиықтарының шығармалары әлі де өзектілігін жоймаған шығармалар. Бұл туралы “Қазақ” газетінде де таралуы туралы кеңінен айтылған. «Қазақ» газетінің Алаш қайраткерлерінің ағартушылық бағыттағы еңбектерінің таралуы жайында А.Әбсадық, Б.Боранбаева, К.Мұхитов, Легкийдің мақаласында жан-жақты талданған [16, 7] «Қазақ» газетінен бөлек, «Ақ жол» газетіндегі материалдар да алаштықтардың негізгі мақсаты мен біртұтас ұлт болу жолындағы идеясының насихатталуына орасан зор ықпал етті. Алаш қаламгерлерінің мұраларына кеңестік кезеңде көңіл бөлінбей келсе, кейінгі жылдары советшіл жазушылардың туындылары бірыңғай сыға алынып, әдеби процестегі орындары есепке аз алынып келді. Дегенмен, әдеби үрдісті бөле-жарып қарау біртұтас қазақ әдебиеті де болған тарихи процестерді объективті негізде түсінуге мүмкіндік бермейді. Тәуелсіздік алған жылдардан соң алаш қаламгерлерінің мұрасы әдеби дамудағы өзінің орны бар. Алаш мұрасының тәуелсіздік жылдарында тереңінен, жаңаша көзқараста зерттелуі туралы С.Қасқабасов, Ж.Карипбаевтың мақаласында зерделенді [17, 141] Алаш мұрасының тікелей ауыз әдебиетімен байланысын да нақтылап көрсеткен.

Қорытынды. Қазіргі қоғам үшін тәуелсіздік идеясы тек тарихи құндылық емес, сонымен бірге мемлекеттіліктің тұрақтылығы мен ұлттың болашақ даму стратегиясын анықтайтын негізгі ұстаным болып табылады. Ел егемендігінің 33 жылдық кезеңі тәуелсіздік мұратының халықтың санасында тамыр жайғанын және оның елдің саяси, экономикалық, әлеуметтік дамуының басты бағдарына айналғанын көрсетеді. Сонымен қатар, тәуелсіздік идеясы жаһандану жағдайында ұлттық бірегейлікті сақтаудың, мәдени мұраны қорғаудың және халықаралық аренада өзіндік орнын нығайтудың кепілі болып табылады.

Алаш қозғалысының тарихи және рухани мұрасы – қазақ халқының ұлттық санасының қалыптасуындағы ерекше кезең және тәуелсіздікке ұмтылыстың терең символы. Бұл қозғалыс ұлттық мемлекеттілікті жаңғыртуға деген талпыныстың саяси және рухани тұғырын анықтады. XX ғасырдың басындағы қазақ зиялылары елдің дербестігін қамтамасыз ету үшін ұлттың білім, ғылым және мәдениет саласындағы әлеуетін арттыруды басты мақсат етті. Алаш қайраткерлері халықтың мүддесін қорғап, оның еркіндігі мен бірегейлігін сақтау үшін заманауи идеялар мен әдістерді қолданды.

Алаш қайраткерлерінің еңбектері тәуелсіздік идеясының тарихи, саяси және рухани негіздерін қалыптастырды. Олар үшін тәуелсіздік тек саяси дербестік емес, сонымен бірге ұлттық мәдениетті, тілді, білім мен руханиятты жаңғыртудың негізі болды. Алаш зиялыларының ұлттық сана мен бірегейлікті сақтау жолындағы қызметі қазақ халқының азаттыққа деген мәңгілік ұмтылысын бейнеледі.

Алаш қаламгерлері ұлттық бірлік, жер мәселесі, білім мен ғылымның дамуы, тіл мен мәдениетті қорғау сияқты тақырыптарды тәуелсіздік идеясымен ұштастырды. Олардың шығармалары арқылы ұлттық сана оянып, тәуелсіздікке деген ұмтылыс әдебиет пен мәдениетте көркем бейнесін тапты.

Бүгінде Алаш идеялары тәуелсіз Қазақстанның рухани және мәдени негіздерінің ажырамас бөлігі болып табылады. Олардың мұрасы ұлттық сана-сезімді қалыптастыруда, мәдениет пен тілдің дамуын қамтамасыз етуде өзекті болып отыр. Сонымен қатар, Алаш қаламгерлерінің еңбектері жас ұрпаққа тәуелсіздік мұратын жеткізудің, ұлттық құндылықтарды сақтаудың және жаңа кезеңде дамыту жолдарының негізіне айналды.

Алаш мұрасын заманауи тұрғыдан зерттеу оның қазіргі тәуелсіз Қазақстан үшін маңыздылығын арттыра түсуде. Бұл мұра ұлттық тарих пен мәдениеттің ажырамас бөлігі ретінде сақталып қана қоймай, елдің болашақ дамуы үшін де стратегиялық бағдар береді. Алаш идеяларының заманауи мәнін ашу – тәуелсіздік мұратын тереңірек түсінуге және оны жаңа буынға жеткізуге мүмкіндік береді.

Әдебиеттер

1. Қазақ Совет Энциклопедиясы. – 1-т. – Алматы: Қазақ Совет Энциклопедиясы, 1972. – 247 б.
2. Әбдиманұлы Ө. XX ғасыр басындағы қазақ әдебиеті. – Алматы: Қазақ университеті, 2012. – 408 б.
3. Жұмабаев М. Таңдамалы: Өлеңдер, поэмалар, зерттеулер, аудармалар. – Алматы: Ғылым, 1992. – 272 б.
4. Қойшыбаев Б. О. Әлихан Бөкейханов. – Алматы: Жеті жарғы, 2001. – 160 б.
5. Қамзабекұлы Д. Алаш және әдебиет. – Астана: Фолиант, 2002. – 474 б.
6. Байтұрсынов А. Ақ жол. – Алматы: Жалын, 1991. – 464 б.
7. Дулатұлы М. Оян, қазақ! – Алматы: Н.Б. – Пресс, Алтын Орда, 1991. – 80 б.
8. Торайғыров С. Өлеңдер, поэмалар, роман. – Алматы: Ан Арыс, 2009. – 312 б.
9. Қараш Ғ. Замана. – Алматы: Ғылым, 1994. – 240 б.
10. Шоқай М. Шығармаларының толық жинағы: 12 томдық. Жинаққа кіріспе. Күреспен өткен ғұмыр // ред.алқасы.: М. Әбусейітова, Б. Жұмағұлов, И. Тасмағамбетов, К. Есмағамбетов, Д. Алимова. – 1-т. – Алматы: Дайк-Пресс, 2012. – 544 б.
11. Классикалық зерттеулер: көп томдық. XX ғасыр басындағы алаш әдебиеттануы: Ахмет Байтұрсынұлы, Әлихан Бөкейхан, Халел Досмұхамедұлы/ҚР Білім және ғылым министрлігі; М.О.Әуезов атын. Әдебиет және өнер ин- ты; жауапты ред. А.С. Исмақова; құраст.: А.Т. Ойсылбай, М.Әзімханов, Е.Әбікенова. – 9-т. – Алматы: Әдебиет әлемі, 2012. – 368 б.
12. Нұрпейісов К. Алаш һәм алашорда: – Алматы: Ататек, 1995. – 256 б.
13. Құнанбаев А. Екі томдық шығармалар жинағы. – 2-т. – Алматы: Жазушы, 1986. – 200 б.
14. Әбдиманұлы Ө. Қазақ әдебиетіндегі ұлт-азаттық идея. – Алматы: Қазақ университеті, 2007. – 325 б.
15. Мұхамедханов, Қ. Абай мұрагерлері. – Алматы: Атамұра, 1995. – 208 б.
16. Absadyk AA, Baktyly Sansyzbaevna Boranbaeva, Kabibek Mukhitov, Dmitry Maksimovich Legkiy. The Kazakh Newspaper and Its Opponents in Kazakh Society During the First World War // Bylye Gody. 2022. 17(3). – P. 1470-1481. Journal homepage: <https://bg.cherkasgu.pres>. DOI: 10.13187/bg.2022.3.1470.
17. Қасқабасов С.А., Карипбаев Ж.Т. Алаш әдебиетіндегі фольклорлық негіздер // Еуразия гуманитарлық институты Хабаршысы. №3. – 2004. – Б. 142-152. DOI: <https://doi.org/10.55808/1999-4214.2024-3.13>.

Г.М. ТОКТАР

Казахский Национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан

ИДЕЯ НЕЗАВИСИМОСТИ КАК ЦЕНТРАЛЬНАЯ МЫСЛЬ В ТВОРЧЕСТВЕ АЛАШОРДИНЦЕВ

Аннотация. Идея независимости всегда занимала значительное место в историческом сознании казахского народа, так как она тесно связана с национальной идентичностью и стремлением к свободе. История казахов — это хроника длительной борьбы против колонизации, внешнего давления и за сохранение национального суверенитета. Эта идея формировалась на основе исторических событий и сохранилась как важная ценность в духовном мировоззрении народа.

В статье рассматривается место идеи независимости в историческом сознании казахского народа, а также ее роль в национальной духовности и политико-культурной жизни. На основе творчества и общественной деятельности деятелей движения Алаш проанализированы пути формирования идеи независимости и ее значение в пробуждении национального самосознания.

В ходе исследования политическое и культурное наследие алашординцев изучено с точки зрения их вклада в стремление народа к свободе. Кроме того, обсуждены современные применения идей Алаша в контексте значимости независимости для современного казахстанского общества. Исследование выявляет культурные, политические и духовные основы стремления к независимости на основе литературного и исторического наследия. В современный период растет необходимость систематизации литературных, исторических и культурных исследований вклада алашординцев в независимость и изучения их наследия с новых позиций. Это открывает возможности не только для полноценного освоения национального духовного богатства, но и для понимания исторических основ идеи независимости и передачи ее будущим поколениям.

Ключевые слова: алашординцы, идея независимости, ценность, национальное самосознание, язык, культура, литература, духовное возрождение.

G.M. TOKTAR

Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

THE IDEA OF INDEPENDENCE IS THE MAIN FOCUS OF ALASH WRITERS

Annotation. The idea of independence has always held a significant place in the historical consciousness of the Kazakh people, as it is closely intertwined with national identity and the aspiration for freedom. The history of the Kazakh people is a chronicle of a prolonged struggle against colonization, external pressures, and for the preservation of national sovereignty. This idea was shaped by historical events and has been preserved as a key value in the spiritual worldview of the nation.

The article examines the role of the idea of independence in the historical consciousness of the Kazakh people and its significance in national spirituality, political, and cultural life. Through the creative works and public activities of the Alash movement's leaders, the article analyzes the pathways of forming the idea of independence and its role in awakening national consciousness. The political and cultural legacy of Alash leaders is studied in the context of their contribution to the nation's striving for freedom. Additionally, the article discusses the contemporary applications of Alash ideas in relation to the relevance of independence for modern Kazakh society.

The research identifies the cultural, political, and spiritual foundations of the pursuit of independence based on literary and historical heritage. In the modern era, there is a growing need to systematize literary, historical, and cultural studies on the contribution of Alash writers to independence and to reinterpret their legacy with new perspectives. This approach opens opportunities not only for the comprehensive understanding of national spiritual wealth but also for grasping the historical foundations of the idea of independence and conveying it to future generations.

Keywords: Alash writers, idea of independence, value, national consciousness, language, culture, literature, spiritual renewal.

References

1. Qazaq Sovet Ensiklopediasy. – 1-t. – Almaty: Qazaq Sovet Ensiklopediasy, 1972. – 247 b.
2. Äbdimanūly Ö. HH ğasyr basyndaǵy qazaq ädebietı. – Almaty: Qazaq universiteti, 2012. – 408 b.
3. Jūmabaev M. Tañdamaly: Öleñder, poemalar, zertteuler, audarmalar. – Almaty: Čylym, 1992. – 272 b.
4. Qoişybaev B. O. Älihan Bökeihanov. – Almaty: Jeti jarǵy, 2001. – 160 b.
5. Qamzabekūly D. Alaş jäne ädebiet. – Astana: Foliant, 2002. – 474 b.
6. Baitürsynov A. Aq jol. – Almaty: Jalyn, 1991. – 464 b.
7. Dulatūly M. Oian, qazaq! – Almaty: N.B. – Pres, Altyn Orda, 1991. – 80 b.
8. Toraiǵyrov S. Öleñder, poemalar, roman. – Almaty: An Arys, 2009. – 312 b.

9. Qaraş Ć. Zamana. – Almaty: Ćylym, 1994. – 240 b.
10. Şoqai M. Şyğarmalarynyñ tolyq jinağy: 12 tomdyq. Jinaqqa kırıspe. Kürespen ötken ġümyr // red.alqasy.: M.Ābuseitova, B.Jūmağūlov, Ī.Tasmağambetov, K.Esmağambetov, D.Alimova. – 1-t. – Almaty: Daik-Pres, 2012. – 544 b.
11. Klasikalyq zertteuler: köp tomdyq. HH ġasyr basyndağy alaş ädebiettanuy: Ahmet Baitürsynūly, Ālihan Bökeihan, Halel Dosmūhamedūly/QR Bılım jāne ġylym ministrlyğy; M.O.Āuezov atyn. Ādebiet jāne öner in- ty; jauapty red. A.S. Ismaqova; qūrast.: A.T. Oisylbai, M.Āzımhanov, E.Ābıkenova. – 9-t. – Almaty: Ādebiet älemi, 2012. – 368 b.
12. Nūrpeiısov K. Alaş hām alaşorda: – Almaty: Atatek, 1995. – 256 b.
13. Qūnanbaev A. Eki tomdyq şyğarmalar jinağy. – 2-t. – Almaty: Jazuşy, 1986. – 200 b.
14. Ābdımanūly Ö. Qazaq ädebietindeğy ūlt-azattyq ideia. – Almaty: Qazaq universiteti, 2007. – 325 b.
15. Mūhamedhanov, Q. Abai mūragerleri. – Almaty: Atamūra, 1995. – 208 b.
16. Absadyk AA, Baktyly Sansyzbaevna Boranbaeva, Kabibek Mukhitov, Dmitry Maksimovich Legkiy. The Kazakh Newspaper and Its Opponents in Kazakh Society During the First World War // Bylye Gody. 2022. 17(3). – P. 1470-1481. Journal homepage: <https://bg.cherkasgu.pres>. DOI: 10.13187/bg.2022.3.1470.
17. Qasqabasov S.A., Karipbaev J.T. Alaş ädebietindeğy fōlklorlyq negızder // Eurazia gumanitarlyq instituty Habarşysy. №3. – 2004. – B. 142-152. DOI: <https://doi.org/10.55808/1999-4214.2024-3.13>.

Автор туралы мәлімет:

Тоқтар Гулбану Мұхитқызы – әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университетінің докторанты, Алматы, Қазақстан.

Токтар Гулбану Мухитовна – докторант Казахского Национального университета имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан.

Toktar Gulbanu Mukhitkyzy – PhD student at Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan.